

kilerin iç âlemedekilere tatbik edilmesi", "sûfiyye topluluğunun görüşleri" gibi başlıklar altında işâri olarak da yorumlanır. Fakat bunların büyük bir kısmında kaynak zikredilmemiştir. Eserin işâri tefsir kaynaklarının başında Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye'si* gelir. Ancak Âlûsî, İbnü'l-Arabî'nin vahdet-i vücûd konusundaki görüşlerinin ihtiyatla karşılanması gerektiğini belirtir ve bazı düşüncelerinden dolayı onu eleştirir. Süleimî'nin *Hakâ'îku't-tefsir'i*, Kuşeyrî'nin *er-Risâle'si*, Gazzâlî'nin *İhyâ'ü 'ulûmî'd-dîn'i*, Abdülvehhâb eş-Şârânî'nin *el-Yevâkîit ve'l-cevâhir'i* ve İmam-ı Rabbânî'nin *Mek-tûbât'ı* da *Rûhu'l-me'ânî*'nin tasavvufî işâri tefsir kaynakları arasında zikredilebilir (Çelik, s. 41).

Ansiklopedik bir tefsir olan *Rûhu'l-me'ânî*'nin ait olduğu tefsir grubunu belirleme noktasında farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Bazıları onu işâri tefsirlerden saymışsa da dirayet tefsirleri grubu içerisinde sayan görüşün daha isabetli olduğu kabul edilmektedir (a.g.e., s. 40). Eser daha sonraki tefsirleri etkilemiş, Muhsin Abdülhamîd'in söylediği gibi tefsir yazarların vazgeçilmez kaynakları arasında yer almıştır (el-Âlûsî müfessiren, s. 334). Reşid Rızâ, *Rûhu'l-me'ânî*'yi tefsirlerin en değerlilerinden biri olarak nitelemiş ve ondan çokça nakilde bulunmuş, yer yer de eleştiriler yöneltmiştir (*Tefsirü'l-menâr*, I, 40; VII, 8, 62, 520). Okuyucuya eski ve yeni mezheplerin rivayetlerini bir arada sunmasından dolayı *Rûhu'l-me'ânî* bu konudaki çalışmaların en kapsamlısı sayılmıştır (M. Abdülazîm ez-Zürkânî, I, 552).

1851 yılında İstanbul'a giden Âlûsî, daha önce bir kısmını Sultan Mahmud Kütüphanesi'ne hediye ettiği tefsirinin diğer bölümlerini Sultan Abdülmecid'e takdim etmiştir (Muhsin Abdülhamîd, s. 158-159). Eserin halen Bağdat'ta bulunan yazmalarının yanında bir nüshası da İstanbul'da Râgıb Paşa Kütüphanesi'nde kayıtlıdır (nr. 185-193). M. Zâhid Kevserî, tefsirin yazma nüshaları ile matbu nüshası arasında bazı farklılıklar bulunduğunu söylemişse de bunların hangi konularla ilgili olduğunu belirtmemiştir. Tefsirin iki baskısı ile (I-XII, Kahire, ts.; I-XV, Beyrut 1985) Râgıb Paşa Kütüphanesi'ndeki nüshası ve diğer yazmaları karşılaştırılmış ve iddia edildiği türden farklılıkların olmadığı sonucuna varılmıştır (a.g.e., s. 164-165; Çelik, s. 68, 69). *Rûhu'l-me'ânî*'nin ilk baskısı dokuz cilt olarak yapılmıştır (Bulak 1301-1310). Bu baskının başında Âlûsî'nin çağdaşı on dokuz âlim ve edibin takrizleri yer alır. Ese-

rin ikinci baskısı daha itinalı bir şekilde ve on iki cilt (otuz cüz) halinde gerçekleştirilmiştir (Kahire 1345-1346) (tefsirin diğer baskıları: nşr. Muhammed Zührî en-Necâr, I-VI, Kahire 1383/1964; I-XXX, Beyrut 1980, 1982, 1983, 1985, 1987; Muhammed Hüseyin el-Arab, I-XVI, Beyrut 1414/1994; nşr. Mahmûd eş-Şerkâvî, I-VIII, Kahire 1996; nşr. Muhammed Ahmed el-Emed – Ömer Abdüsselâm es-Selâmî, I-XXX, Beyrut 1999-2000).

Rûhu'l-me'ânî üzerinde birçok çalışma yapılmış olup başlıcaları şunlardır: Muhsin Abdülhamîd, *el-Âlûsî müfessiren* (bk. bibl.); Mahmûd Saîd et-Tantâvî, *Menhecû'l-Âlûsî* (bk. bibl.); Ahmet Çelik, *Âlûsî'nin Rûhu'l-Me'ânî İsimli Eserinde İşari Tefsir* (doktora tezi, 1996, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü [*Tasavvufî Tefsir, Âlûsî Örneği*, Erzurum 2002]); Alican Dağdeviren, *Âlûsî: Kişiliği ve Tefsiri* (yüksek lisans tezi, 1996, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü); Abdülkerim Seber, *Âlûsî'nin Rûhu'l-Me'ânî Tefsirinde Tasavvuf* (yüksek lisans tezi, 2000, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü); Vehbi Karakaş, *Âlûsî'nin Tefsiri'nde Âyetlerin İşâri Açından Yorumu* (doktora tezi, 2002, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü); Mehmet Ergün, *Âlûsî'nin Rûhu'l-Me'ânî Tefsirinde Âdem ve Yaratılış Kısası Çerçevesinde İsrâiliyyat* (yüksek lisans tezi, 2006, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü). M. Mustafa Gök-su (I, XII), İsmail Apaydın (II, IX), Hüseyin Akyüzöğlü (III, VI), Hamza Ermiş (V, XIII), Murat Tayyar (VII, XI) ve Osman Kara (XIV, XVI) Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne bağlı olarak yaptıkları yüksek lisans çalışmalarında tefsirin değişik ciltlerinin fihristini hazırlamışlardır.

BİBLİYOGRAFYA :

Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, Beyrut 1985, I, 3-7, 20-33, 340-341, 377; IV, 7, 217-220; XI, 17, 69, 123, 178; XII, 51; XIII, 34-35; XIX, 168; XXVII, 168; M. Zâhid el-Kevserî, *Tekmiletü'r-red 'alâ Nünüyyeti İbnî'l-Kayyim* (Sübkî, es-Seyfû's-şakîl [nşr. Abdülhafız Sa'd Atıyye] içinde), Kahire 1356/1937, s. 144; M. Abdülazîm ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân*, Kahire, ts. (Dârü İhyâ'î'l-kütübi'l-Arabîyye), I, 552; Reşid Rızâ, *Tefsirü'l-menâr*, I, 40; VII, 8, 62, 520; Muhsin Abdülhamîd, *el-Âlûsî müfessiren*, Bağdad 1388/1968, s. 158-165, 208-210, 282-287, 333, 334, 347; Remzî Na'nâa, *el-İsrâ'iliyyât ve eşeruhâ fi kütübi't-tefsir*, Dimaşk 1390/1970, s. 347; Mahmûd Saîd et-Tantâvî, *Menhecû'l-Âlûsî fi Rûhi'l-me'ânî*, Kahire 1989, s. 108; Ali Turgut, *Tefsir Usulü ve Kaynakları*, İstanbul 1991, s. 266; Ahmet Çelik, *Tasavvufî Tefsir, Âlûsî Örneği*, Erzurum 2002, s. 40 vd., 41, 68, 69.



AHMET ÇELİK

RÛHU'İ-MECELLE

(روح المسئلة)

Son dönem Osmanlı valilerinden
Hacı Reşid Paşa'nın
(ö. 1918)
Mecelle şerhi.

Mecelle-i Ahkâm-i Adliyye'nin bütünü kapsayan az sayıdaki Türkçe şerhlerden biridir. Safranbolulu Hacı Şerif Ahmed Reşid Paşa 25 Şâban 1274'te (10 Nisan 1858) İstanbul'da doğdu. Babası vilâyet defterdarlarından Nûman Fikri Efendi'dir. Ahmed Reşid, Hoca Mecid Efendi'den Arapça ve Farsça okudu. Mekteb-i Hukuk'u bitirdi. Şûrâ-yı Devlet fihrist ve mazbata kalemlerinde çalıştı; Tanzimat Dairesi başmuavinliği ve üyeliğine kadar yükseldi (1895). Kısa sürelerle Halep ve Adana vali muavinlikleriyle Mersin mutasarrıflığından sonra önce Musul, ardından Hicaz valiliği (1911) görevlerinde bulundu. 14 Ekim 1918'de vefat etti. *Rûhu'l-Mecelle*'den başka *Hukûk-ı Ticâret* (İstanbul 1311), *Divan* (İstanbul 1323), *Dîn-i Mübîn-i İslâm* (İstanbul 1329), *İmâm-ı A'zam'ın Siyâsî Tercüme-i Hâli* (İstanbul 1328), *Tercüme-i Usûli'l-hikem fi nizâmî'l-âlem* (Hasan Kâfî Akhisârî'den; baskı yeri yok, 1331), *Târîh-i Umûmî-yi İslâm*, *Tercüme-i Târîh-i Âl-i Bermek*, *Feth-i Mübîn-i Kudüs*, *Riyâz-ı Adâlet* adlı eserleri vardır. Musul valiliğinden azledildikten sonra uzun süre görev bekleyen Hacı Reşid Paşa, bir yıl gibi kısa bir süre içinde İstanbul'da yazdığı eserini 6 Mayıs 1907'de tamamlamıştır (*Rûhu'l-Mecelle*, I, 27; VIII, 295). Toplam sekiz ciltten oluşan şerh, küçük boyda 2000 sayfayı aşan hacmiyle Ali Haydar Efendi'nin (Küçük) *Dürerü'l-hükkâm*'ından sonra en geniş şerh olma özelliğine sahiptir. Eser İstanbul'da basılmıştır (1326-1328).

Rûhu'l-Mecelle'nin fıkıh tarihi ve fıkıh usulüne dair geniş giriş bölümü eseri diğer *Mecelle* şerhlerinden ayıran bir özelliktir. Müellif bu bölümü, *Mecelle*'nin 1. maddesindeki fıkıh tarifine ilişkin açıklamaların ve devamında doksan dokuz küllî kaidenin daha iyi anlaşılmasını sağlamak amacıyla yazdığını belirtmektedir. Girişin fıkıh tarihiyle ilgili kısmında İslâm'dan önceki şeriatlardan başlayıp fıkıh mezheplerinin doğuşuna uzanan kısa bir teşri' tarihine yer verilmekte, Hanefî mezhebinde kabul gören sınıflandırmaya göre fikhî meselelerin ve fakihlerin tabakalarına temas edilmektedir. Osmanlı uygulamasın-

da fetva makamı, şeyhülislâmın faaliyetleri ve fetvada esas alınan belli başlı eserlerle bazı kanunnâme ve nizamlar hakkında kısa bilgilerin yer aldığı bu bölümde *Mecelle*'nin gerekçeleri ve hazırlık safhaları üzerinde durulması (I, 5-17) *Mecelle* şerhleri içinde muhtemelen bir ilki temsil etmektedir. Diğer şerhlerde genellikle *Mecelle*'nin bir parçası olarak baş tarafa konan Esbâb-ı Mûcibe Mazbatası, bu eserde "*Mecelle*'nin Tanzim Sebebi ve Şekli" başlığı altında *Mecelle*'nin hazırlık süreci ve içeriği hakkında bilgi veren bir metin şeklinde kitbas edilmiştir (I, 17-26). Eserde *Mecelle*'nin *el-Fetâvâ'l-Âlemgîriyye*'den sonra bir cemiyet tarafından tertip edilen ikinci fıkıh kitabı olarak nitelenmesi (I, 29) dönemin *Mecelle* tasavvurlarından birini yansıtmayı açısından dikkat çekicidir.

Mecelle Cemiyeti üyeleri ve özellikle Ahmed Cevdet Paşa hakkında sitayişkâr ifadelerle yer veren Hacı Reşid Paşa, *Mecelle* derslerinin Mekteb-i Hukuk ders programında yer almasının ve bu dersin Cevdet Paşa'nın delâletiyle *Mecelle* Cemiyeti üyesi olan hocalar tarafından okutulmasının önemini vurgular (I, 28). Nitekim ilk *Mecelle* şerhlerinin ortaya çıkmasında *Mecelle*'nin yüksek öğretim müfredatlarına girmesinin önemli bir etkiye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Hacı Reşid Paşa, *Mecelle*'nin Osmanlı Devleti ve toplumundaki rolüne ayırdığı kısımda öncelikle *Mecelle*'nin başkaca bir kânûn-ı medenî yapılmasına ihtiyaç bırakmamış olduğunu ve halkın *Mecelle* sayesinde fikhî meseleler hakkında az çok bilgi sahibi olarak imkân ölçüsünde bunları hukukî ilişkilerine uyguladığını ifade etmektedir. Eserin giriş

bölümünün ikinci kısmında müellif, *Mecelle* hükümlerinin anlaşılmasında katkısı olacağı düşüncesiyle fıkıh usulünün edile-i şer'iyye ve hüküm bahislerini kısaca işlemiştir.

Hacı Reşid Paşa, şerhini yazarken yararlanıldığı kaynaklar ve daha önce yazılmış *Mecelle* şerhleri hakkında bilgi vermektedir. Ancak müellif, o sırada mevcut değişik şerhler yanında *Mecelle*'nin fıkıh kitaplarından kaynaklarını gösteren derlemelerden ve maddeler arası bağlantıları tesbit eden yardımcı fihristlerden (Erdem, III/5 [2000], s. 679-690), özellikle de *Dürerü'l-hükkâm*'dan istifade etmiş olmalıdır.

Dürerü'l-hükkâm'dan farklı olarak *Rûhu'l-Mecelle*'de maddelerde yer alan kavram ve hükümlerin açıklamaları dışında bu hükümlerle ilgili görüş, tartışma ve fikhî tahlillere fazla yer verilmemiştir. Bu yönüyle eser, daha çok *Mecelle* maddelerini anlama ihtiyacında olanların başlangıç düzeyinde bilgi almalarını sağlayacak bir ilk başvuru kaynağı olarak nitelendirilebilir. Bununla birlikte *Mecelle*'nin hukukî bakımdan tutarlı ve iç bütünlüğüne uygun yorumlanması için önem taşıyan ve ilk *Mecelle* şerhlerinden itibaren hassasiyetle üzerinde durulan maddeler arası ilişkilere ve göndermelere yeri geldikçe işaret edilmiştir. *Rûhu'l-Mecelle*'nin *Mecelle* metninden farklı hurufatla dizilen şerh kısmında maddelerin izahı için fıkıh literatüründe işlenenler yanında eserin kaleme alındığı dönemde yürürlükte bulunan başka kanun ve nizamnâmelerin ilgili hükümlerine dayalı uygulama örnekleri de kaydedilmiştir (meselâ bk. IV, 109; VI, 214-222; VIII, 206-208).

BİBLİYOGRAFYA :

Reşid Paşa, *Rûhu'l-Mecelle*, İstanbul 1326-28, I-VIII; a.m.f., *Dîn-i Mûbîn-i İslâm*, İstanbul 1329, V, 128; *Osmanlı Müellifleri*, III, 64-65; İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, III, 1436-1438; Sami Erdem, "Türkçe'de Mecelle Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, III/5, İstanbul 2005 (Türk hukuk tarihi özel sayısı), s. 673-722; "Reşid Ahmed Şerif Paşa", *TDEA*, VII, 319.



SAMİ ERDEM

RÛHU't-TA'LİK

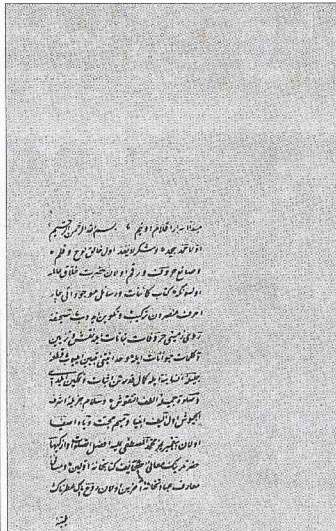
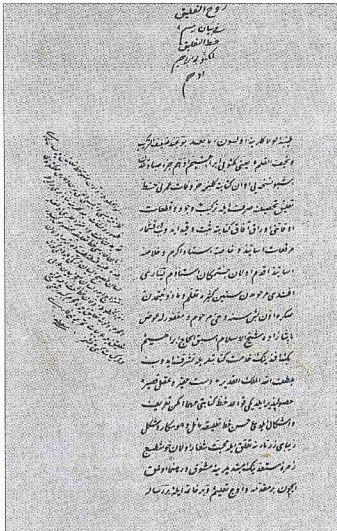
(روح التليق)

Mektûbî İbrâhim Edhem Efendi'nin
(ö. 1214/1799'dan sonra)
ta'lik yazıya dair eseri.

Ta'lik (nesta'lik) hattının harf bünyeleri-nin Yesârî Mehmed Esad tavrında meşk usul ve kaidelerini, biçim ve oranlarını benzetmelerle açıklayan, 1214'te (1799) kaleme alınmış bir eserdir. Sultan Ali Meşhedî'nin manzum *Der 'İlm-i Haqq-ı Nesta'lik* ile Mîr Ali Herevî'nin *Midâdü'l-hurûf* u bu sahada İran'da yazılmış eserlerdendir. *Rûhu't-ta'lik*, Osmanlı ta'lik ekolünün oluşumunda Yesârî Mehmed Esad tavrına göre hazırlanmıştır. Bu sebeple İran ta'likî ile Osmanlı ta'lik üslûbu arasındaki değişim ve farklılığı ortaya koyması bakımından önem taşır.

Hayatı hakkında bilgi bulunmayan Mektûbî İbrâhim Edhem Efendi eserin mukaddimesinde çocukluk yıllarından başlayarak özellikle ta'lik yazıya karşı ilgi duyduğunu ve uzun süre Yesârî Mehmed Esad'dan ta'lik meşkettiğini, icâzet aldıktan sonra on beş yıl Şeyhülislâm İvazpaşazâde İbrâhim Beyefendi'nin kitâbet hizmetinde bulunduğunu, ta'lik hattına hevesli olanlara rehber olması düşüncesiyle *Rûhu't-ta'lik*'i telif ettiğini söyler. Kitap bir mukaddime, üç fasıl (ta'lim) ve bir hâtmeden oluşmaktadır. Ta'lim, ta'lim-i evvel, ta'lim-i sâni ve ta'lim-i sâlis olarak üç başlıktan meydana gelir. Mukaddime yazı alet ve malzemelerinden kâmiş kalem, mürekkep, kalemtraş ve kâğıdın özelliklerinden, boya, âhar ve meşk usullerinden, yazı çeşitlerinden ve özellikle ta'lik yazıdan söz edilmektedir. Birinci fasılda eliften "yâ"ya kadar yirmi sekiz harfin biçim, oran ve estetik kuralları; ikinci fasılda celi ta'lik; üçüncü fasılda hurde ve şikeste ta'lik yazının özellikleri, kısa tarihçesi ve hattatları anlatılmaktadır. Eserde Arapça ve Farsça kelimelerin yoğunlukta olduğu ağıdalı bir dil kullanılmıştır.

Rûhu't-ta'lik'in âharlı kâğıt üzerine in-ce ta'lik hatla yazılan 1214 (1799) tarihli



Rûhu't-ta'lik'in ilk iki sayfası
(TTK Ktp., nr. 264)